

'מי שהיה נשוי שלוש נשים' - ביאור שיטות רב האי גאון והרי"ף

מבוא

א. הסוגיה

ב. דעת רב סעדיה גאון

ג. דעת רב האי גאון

ד. הסבר הרי"ף

ה. הסברו של פרופ' ישראל אומן

ו. מדוע לא הציע הרי"ף להסביר את דברי רבי נתן כרס"ג ורה"ג?

סיכום

תגובת פרופ' אומן

מבוא

לפני שנים רבות פרסם פרופ' אומן הצעה לביאור דעת רבי נתן במשנה בכתובות, הדנה בחלוקת עיזבון בין שלוש נשים שהיו נשואות לאיש אחד והוא מת. במאמר זה נציע שיתכן לומר שהסברו של פרופ' אומן בדעת רבי נתן תואם להסברו של רב האי גאון, המסביר את דברי ר' נתן במשנה 'על דרך שניים אוחזין'. אמנם הרי"ף הסביר את דעת רה"ג על פי עיקרון החלוקה של שניים אוחזין ההלכתי ודחה את דבריו, אך במאמר זה נראה שגם את האפשרות השניה להסבר דעת רה"ג, שהיא גם מה שהציע פרופ' אומן מדנפשיה, שדברי רבי נתן במשנה הם כפשטם ומבוססים על עיקרון החלוקה התואם או על דרך שניים אוחזין, לא ניתן לקבל מכמה סיבות שיפורטו במאמר. המאמר מתמקד בשיטות רה"ג והרי"ף ומבאר את דבריהם בשיטת רבינא, ולא מתייחס לראשונים נוספים ולאוקימתא של שמואל בסוגיה, כדי לא לחרוג מהנקודה המרכזית שבו, והיא ביאור שיטות רה"ג והרי"ף!

1 המאמר מבוסס על לימוד משותף של המאמרים והתגובות עם אחי הרב אליהו שליט"א. להלן מובא מאמר נוסף של פרופ' אומן בהסבר שיטת רה"ג בסוגיא, אך אין התייחסות בדבריי למאמר זה.

א. הסוגיה

המשנה² דנה במי שהיה נשוי לשלוש נשים ומת, כתובתה של זו מנה ושל זו מאתים ושל זו שלוש מאות. היא קובעת שכאשר העיזבון הוא מנה הן חולקות בשווה. היה העיזבון מאתיים, של מנה נוטלת חמישים, ושל מאתיים ושל שלוש מאות נוטלת שבעים וחמישה דינרי כסף כל אחת. היה העיזבון שלוש מאות דינרי כסף, בעלת המנה נוטלת חמישים, של מאתיים נוטלת מנה (=מאה) ושל שלוש מאות נוטלת מאה וחמישים.

על פניה משנה זו כפשוטה מעלה שתי תהיות:

א. אין התאמה בשיטת החלוקה של עיזבון הבעל המת בין שלושת הבבות. הבבא הראשונה מדברת על חלוקה שווה בין שלושתן, ואילו הבבא האחרונה מדברת על חלוקה יחסית (לפי גודל הכתובה). כך שלא ברור מה היא אכן שיטת החלוקה המוצעת במשנה, האם זו שמחלקת שווה בין כולן או באופן יחסי.

ב. שיטת החלוקה בבבא האמצעית אינה ברורה. היא אינה לא חלוקה שווה ולא חלוקה יחסית.

הגמרא מסבירה שהתנא של משנתנו הוא רבי נתן, ומעמידה את דעתו בשתי הבבות האחרונות באוקימתות. הוי אומר, לא ניתן להבין את דבריו כפשוטם, וכדי למצוא שיטה אחידה בדבריו יש להעמיד את שתי הבבות האחרונות באוקימתא של שתי תפיסות³.

במסקנתה הביאה הגמרא את דברי רבי, שחולק על דברי רבי נתן וסובר שבכל המקרים חולקות בשווה.

ב. דעת רב סעדיה גאון

רס"ג⁴ מציע הסבר לדברי ר' נתן במשנה כפשוטם ללא אוקימתות, וזה לשונו: 'וששאלתם: מי שהיה נשוי שלש נשים כתובתה של זו מנה ושל זו מאתים ושל זו שלוש מאות וכו'. אף על פי שיודעין אנו שהלכה כרבי ולא כרבי נתן, ואף על פי ששמואל מעמידה בכותבת זו לזו ולפצותה מדין ודברים וכי רב יעקב משמיה דרבינא מעמידה בשתי תפישות, אף על פי כן מקום הניחו לנו גם אנו. ויכולנו להעמידה

2 כתובות צג, א.

3 על פי רבינא.

4 שו"ת שערי צדק (חלק ד שער ד סימן נב) ובאוצר הגאונים כתובות סימן תשכא (עמ' 310).

בתנאי בית דין על הממון הנמצא למת. כל אשה שהוא פחות מכתובתה לא תעדיף על שלפניה, ושהוא יתר על כתובתה תיטול כאשר הוא עד כדי כתובתה בשווה, והנשאר לפי חשבון. לפיכך: בהיות שם מנה, שהוא פחות מכתובת השנית והשלישית, לא יעדפו על כתובת הראשונה, ולכן יחלקו שלושתן בשווה. ובהיות שם מאתים, הראשונה נוטלת מאתים לפי שהוא יתר על כתובתה נוטלת שלשים ושלשה ושליש שהוא בשווה מן המנה האחד ומן המנה השני ששה עשר ושני שלישים שהוא שתותו לפי חשבון, ושלישית לא תעדיף על השנית אלא תיטול כל אחת שבעים וחמשה. ובהיות שם שלש מאות, הרי אין פחות מהגדולה שבכתובות ולפיכך יטלו לפי חשבון, ראשונה חמשים ושניה מאה ושלישית מאה וחמשים'.

נראה כי רס"ג עושה 'פשרה' (בדעת רבי נתן) בין החלוקה השווה לחלוקה היחסית, בהתייחס לגובה הכתובה. כאשר העיזבון קטן או שווה לכתובה הקטנה ביותר, ניתן משקל גדול יותר לכתובות הקטנות והחלוקה אז תהיה שווה בין כל הנשים (כדוגמת הבבא הראשונה של המשנה), הואיל ובחלוקה יחסית לא ישאר הרבה לכתובה הקטנה. כאשר העיזבון גדול או שווה לכתובה הגדולה ביותר, ניתן משקל גדול יותר לכתובות הגדולות והחלוקה אז תהיה יחסית בין כל הנשים (כדוגמת הבבא השלישית של המשנה), הואיל ובחלוקה שווה ההפסד לכתובה הגדולה יהיה גדול יותר. כאשר העיזבון נע בין הכתובה הקטנה לגדולה, את החלק שעד גובה הכתובה מחלקים בשווה (בין כל הכתובות שעונות לקריטריון זה), ואת החלק שמעל לגובה הכתובה, מחלקים יחסית.

בהבנה זו של דעת רס"ג למעשה יש שלושה סוגי חלוקה. כשגובה העיזבון נמוך החלוקה תהיה שווה בין כל הנשים, מעל גובה זה החלוקה תהיה משולבת, חלק (עד גובה הכתובה) יהיה בחלוקה שווה והנותר בחלוקה יחסית, וכשגובה העיזבון גדול החלוקה תהיה יחסית בלבד. לפי הבנה זו, יתאפשר מצב בו חלקה של בעלת הכתובה הקטנה בעיזבון, במקרה בו העיזבון קטן, יהיה גדול יותר מחלקה במקרה אחר בו העיזבון גדול יותר, והסיבה לכך היא שבעיזבון גדול יותר עוברים לשיטת חלוקה יחסית בלבד, בניגוד לחלוקה משולבת (שווה ויחסית), ומכאן שחלקה של בעלת הכתובה הקטנה יקטן. מצב זה יכול להתקבל על הדעת, כיון שזה חלק מתנאי ב"ד אותו הגדיר רס"ג, ששיטת החישוב תשתנה לפי גודל העיזבון כנ"ל⁵. לחילופין ניתן להסביר את דעת רס"ג, שעד לנקודה (בגובה העיזבון) בה עוברים מחלוקה משולבת

5 הגיון דומה קיים גם בתחומים מעשיים בימינו, כדוגמת מס הכנסה שמשלם אדם על הכנסה משכר דירה, כאשר התשלום הוא על כל גובה שכר הדירה. לפי התקנה אדם שמשכיר דירה עד 5000 ₪ פטור ממס, מעל מחיר זה הוא חייב במס של כ 10%. מכאן שאם יגבה אדם שכר דירה בסך 5000 ₪ לא ישלם כלום, אך אם יגבה שכר דירה בגובה 5001 ישלם 10% שהם 500 ₪, ובפועל יקבל פחות למרות ששכר הדירה גבוה יותר.

(שווה ויחסית) לחלוקה יחסית בלבד, יוגבל חלקה של כל אחת מהנשים עד לגובה היחסי שלה ולא יותר (לדוגמה בכל סכום של עיזבון עד לגובה 300, בעלת המנה לא תקבל יותר מ-50 שהוא חלקה היחסי). לפי הבנה זו לא יתאפשר מקרה בו חלקה של בעלת הכתובה הקטנה בעיזבון במקרה בו העיזבון קטן, יהיה גדול יותר מחלקה במקרה אחר בו העיזבון גדול יותר.

הסברה העומדת מאחורי שיטת חלוקה זו היא, חלוקה הוגנת וצודקת בין הנשים. כאשר גובה העיזבון נמוך (היינו פחות או שווה לגובה הכתובה הקטנה ביותר) חלוקת העיזבון תהיה לפי חלוקה שווה כדי שגם בעלות הכתובות הקטנות יוכלו ליהנות מנתח משמעותי יחסית מן העיזבון, ולכן במקרה זה ניתנת ההעדפה לבעלות הכתובות הקטנות על ידי חלוקה שווה. כאשר גודל העיזבון הוא מספיק גדול, היינו שגודל העיזבון גדול או שווה לגודל הכתובה הגבוהה ביותר, תינתן העדפה לבעלות הכתובות הגדולות על ידי חלוקה לפי חשבון, כיוון שגם בעלות הכתובות הקטנות מקבלות נתח משמעותי באופן יחסי, ולכן במקרה זה נעדיף לפצות יותר את בעלות הכתובות הגדולות שאצלן גודל ההפסד יותר מורגש. כאשר גודל העיזבון הוא בין גובה הכתובה הקטנה ביותר לבין גובה הכתובה הגבוהה ביותר, שאז הנתח לחלוקה הוא לא גדול מספיק וגם לא קטן מדי, החלוקה תהיה משולבת: עד גובה הכתובה החלוקה תהייה שוויונית (כדי לתת ביטוי לבעלות הכתובות הקטנות), ומעל גובה הכתובה היא תהיה על פי חשבון (כדי לתת ביטוי לבעלות הכתובות הגדולות), כאשר ניתן להסביר, כאמור לעיל, שבכל שיטת חלוקה יוגבל חלקה של כל אחת מהנשים עד לחלקה היחסי בעיזבון כולו.

ג. דעת רב האי גאון

הרי"ף בסוגיה מביא את דעת רה"ג. וזה לשונו: 'ואף רבינו האי גאון ז"ל... עיין בה איהו נמי, ומסתברא ליה על דרך שניים אוחזין בטלית, והוה סבירא ליה הכי כמה שני, ושמייע לן דהדר ביה מיניה לסוף שניה כד איגלי ליה דלא סליקא שמעתא כהוגן'. מדברי הרי"ף אנו למדים שרה"ג רצה להסביר את דברי רבי נתן במשנה על דרך החלוקה המובאת במשנה הפותחת את מסכת בבא מציעא בדין שניים אוחזין בטלית. שם כאשר אחד טוען כולה שלי והשני טוען חציה שלי, הרי שבחצי טלית מודה זה שאומר 'חציה שלי' שאין לו חלק בה, וממילא מקבל אותו זה שטוען 'כולה שלי' ללא צורך בדין ודברים. לגבי חציה השני של הטלית ששניהם טוענים לבעלות עליה הדין הוא שחולקים ביניהם, ומכאן שזה שטוען 'חציה שלי' יקבל רבע וזה שטוען 'כולה שלי' יקבל שלושה רבעים. מקושיות הרי"ף על הבנה זו של רה"ג (שיפורטו לקמן אות ו) ניתן להסיק שהרי"ף הבין שדעת רה"ג שעיקרון החלוקה בסוגיית שניים

אוחזין ההלכתית מבוסס על חלוקה של ממון המוטל בספק, ומכאן שניתן להשליך עיקרון זה על משנתנו העוסקת בחלוקת עיזבון בין שלושת הנשים. לפי הבנה זו, לא נוטים ממהלך הסוגיא בה מוסברים דברי רבי נתן במשנה באוקימתות, ולא מתייחסים אל דבריו כפשוטם.

אפשרות נוספת להסביר את דברי רה"ג בכוונתו 'על דרך שניים אוחזין' היא שכוונתו לחלוקה הוגנת בין הנשים, כאשר אופן החלוקה בין כל זוג נשים דומה לחלוקה של שניים אוחזין אבל היא אינה מתבססת על היסוד ההלכתי שלה. אפשרות זו להסבר דברי רבי נתן במשנה הוצעה על ידי פרופ' אומן מדנפשיה⁶, לה קרא חלוקה 'תואמת שניים אוחזין'. על פי הבנה זו, בפני שלושת הנשים עומד עיזבון שאינו מספיק לכסות את שלושת הכתובות, וצריך למצוא חלוקה הוגנת ביניהן. החלוקה שמציע רבי נתן לפי הבנה זו ברה"ג מבוססת על עיקרון החלוקה השווה של הסכום השנוי במחלוקת, שהיא על דרך החלוקה של שניים אוחזין.

על פי אפשרות זו, דברי רבי נתן במשנה מובאים כפשוטם ללא אוקימתות, והחלוקה בפועל תתבצע באופן הבא: כאשר העיזבון שווה מנה, דנות הראשונה (כתובה מנה) והשניה (כתובה מאתיים) על סכום שני שלישי מנה. והואיל ושתיהן משעבדות סכום מינימלי של מנה, הרי שכל הסכום העומד בפניהן שנוי במחלוקת, ולפיכך הן מחלקות אותו בשווה, שליש לכל אחת. כך בדיוק תהיה החלוקה בין הראשונה (כתובה מנה) לשלישית (כתובה שלוש מאות), ובין השניה (כתובה מאתיים) לשלישית (כתובה שלוש מאות), ונמצאת החלוקה הסופית שליש מנה לכל אחת מן הנשים. זו החלוקה המובאת בבבא הראשונה של המשנה.

כאשר העיזבון שווה מאתיים, דנות הראשונה (כתובה מנה) והשניה (כתובה מאתיים) על סכום של 125. ולפי עיקרון החלוקה על דרך שניים אוחזין, 25 הוא מעבר לגובה כתובתה של הראשונה שהיא מנה, ולכן תקבל אותם זו שכתובתה מאתיים. את המאה הנותרים תחלקנה שווה בשווה (על פי עיקרון החלוקה השווה של סכום השנוי במחלוקת). נמצא שהחלוקה ביניהן היא חמישים לראשונה ושבעים וחמישה לשניה. אותה החלוקה בדיוק תיעשה בין הראשונה (כתובה מנה) לשלישית (כתובה שלוש מאות). כאשר השניה והשלישית תחלקנה ביניהן סכום של 150, והואיל ושתיהן תובעות את כל הסכום, שהרי כתובת שתיהן גבוהה מסכום זה, תחלקנה שווה בשווה ביניהן, שבעים וחמישה כל אחת. ומכאן החלוקה שבמשנתנו (בבבא האמצעית): חמישים, שבעים וחמישה ושבעים וחמישה.

באופן דומה נמצא את העיקרון מופעל גם כאשר העיזבון הוא 300 (הבבא השלישית במשנה).

ד. הסבר הרי"ף

כתובה, בדומה לבעל חוב, משעבדת את נכסי הבעל לטובת תשלום הכתובה, לכן חלוקת העיזבון בין הנשים חייבת לקחת בחשבון את השיעבוד שמשעבדת כל אחת מהנשים בעיזבון, שאם לא כן אין משמעות לשיעבוד והוא אינו בא לידי ביטוי. לפי זה, יסוד המחלוקת בין רבי נתן לרבי הוא האם השיעבוד שיש לכל אשה בעיזבון הוא לפי גודל כתובתה: לדעת רבי נתן, או לפי רבי כל עוד לא קיבלה כל אחת מהנשים את מלוא סכום כתובתה, יש לכל אחת חלק דומה בשיעבוד כמו שאר חברותיה, או במילים אחרות - השיעבוד של כל אחת מהנשים הוא על כל הסכום שבעיזבון.

מכאן שלדעת רבי, בכל המקרים שבמשנה, בין בעיזבון בגובה מנה, מאתיים או שלוש מאות, הואיל ובחלוקה שווה (שליש לכל אחת) לא קיבלה אף אחת מהן את מלוא סכום כתובתה, הסכום יתחלק שווה בשווה בין שלושת הנשים. ולכן בעיזבון מנה כל אחת מהנשים תקבל שלושים ושלושה ושליש. בעיזבון בגודל מאתיים כל אחת מהנשים תקבל שישים ושישה ושני שלישי. ובעיזבון של שלוש מאות כל אחת תקבל מנה.

לדעת רבי נתן, במקרה בו העיזבון נמוך מגובה הכתובה, עד גובה העיזבון אנו מתייחסים לכתובה כדין מלוה בשטר שהוא משעבד את נכסי הלוה, לעומת הסכום העולה על גובה העיזבון שיש לו דין מלוה על פה שאינו משעבד. לפיכך, כאשר יש בעיזבון מנה בלבד, כיון שבעלת המנה (שהיא הכתובה הנמוכה בין השלושה) משעבדת עד גובה כתובתה, נמצא שיש לה חלק בשיעבוד העיזבון כמו לכל שאר הנשים (המאתיים והשלוש מאות), ולכן מתחלקות בשווה, וכל אחת מקבלת שליש מהעיזבון. כאשר סכום העיזבון הוא מאתיים, את המנה הראשון מחלקים שווה בשווה בין שלושתן, אולם את המנה השני מחלקים לשניים, בין בעלת המאתיים והשלוש מאות, מהסיבה שהמנה השני לא משועבד לראשונה שכתובתה היא מאה, כיון שהשיעבוד הוא עד לגובה כתובתה, ובעלת השלוש מאות לא משעבדת יותר ממאתיים שהוא גובה העיזבון בפועל (כי המנה השלישי שהיא תובעת נחשב למלוה בעל פה). נמצא, שהראשונה תקבל שלושים ושלושה ושליש, והשניה והשלישית תקבלנה שמונים ושלושה ושליש כל אחת. כאשר העיזבון הוא שלוש מאות, את המנה הראשון יחלקו שלושת הנשים שחצי כל אחת, ואת המנה השלישי תקבל בעלת השלוש מאות לבדה, ומכאן שהראשונה (בעלת הכתובה של מנה) תקבל שלושים ושלושה ושליש, השניה (בעלת הכתובה של מאתיים) תקבל שמונים ושלושה ושליש, והאחרונה תקבל מאה שמונים ושלושה ושליש. במקרה בו סכום העיזבון הוא 400, הואיל ואין לאף אחת מהנשים שיעבוד בגובה זה, חוזרים המאה היתרים להתחלק בין שלושת הנשים שווה בשווה.⁷

7 היינו לפי גובה השיעבוד החדש, הראשונה בעלת המנה שהשיעבוד שלה כעת הוא 66 ושני שלישי

אולם במשנה נראה, כי הסכומים המפורטים בשתי הבבות האחרונות אינם מתאימים לחישוב הנזכר בדעת רבי נתן, לפיכך העמידה הגמרא את דעתו במשנה לא לפי עיקר הדין אלא באוקימתות. רבינא מסביר, שהבבא השניה והשלישית מתייחסות לשתי תפיסות, כלומר הסכום של העיזבון התקבל לא בבת אחת אלא בשתי פעמים. בעיזבון של מאתיים התקבלו בחלק הראשון שבעים וחמישה דינרים. והואיל וסכום זה קטן מגודל הכתובה של הקטנה ביותר, לפיכך חולקות בשווה וכל אחת תקבל עשרים וחמישה. בחלק השני התקבלו מהעיזבון מאה עשרים וחמישה הנותרים, והואיל והראשונה בעלת המאה כבר קיבלה בחלוקה הראשונה עשרים וחמישה גובה השיעבוד שלה כעת הוא שבעים וחמישה בלבד, ולכן סכום של שבעים וחמישה יתחלק שווה בשווה בין שלושת הנשים - עשרים וחמישה כל אחת, והחמישים הנותרים יתחלקו בשווה בין השניה והשלישית, ומכאן נובע יחס החלוקה של חמישים, שבעים וחמישה ושבעים וחמישה שהובא בבבא השניה בדברי רבי נתן. בדומה לכך הבבא השלישית מתייחסת לשתי תפיסות, הראשונה של שבעים וחמישה והשניה של מאתיים עשרים וחמישה.

ה. הסברו של פרופ' ישראל אומן

פרופ' אומן⁸ הציע פירוש, אליו הגיע דרך ניתוח של מודל מתמטי מורכב, להבנת דעת רבי נתן במשנה כפשוטה ללא צורך באוקימתות, הדומה לזו של רה"ג כפי שהועלתה לעיל אות ג, באפשרות השניה להסבר רה"ג, לפיה חלוקת סכום העיזבון בין כל זוג נשים תעשה בדרך של שניים אוחזין, ומכאן שמה "תואמת שניים אוחזין". הסברא העומדת מאחורי הסבר זה היא, שחלוקה צודקת בין כמה בעלי דין תלויה במושג הצדק עבור כל שני בעלי דין. אם כל שני בעלי דין מחלקים ביניהם בצורה 'הוגנת' את הסכום שאותה חלוקה מקציבה לאותם שניים, אז החלוקה בכללותה היא צודקת.

מלבד העובדה שפרופ' אומן העלה מדנפשיה הסבר להבנת דברי רבי נתן התואם את הסברו של רה"ג (לפי ההסבר השני שהבאנו באפשרות הבנת דבריו), הרי שמאמרו של פרופ' אומן נתן ערך מוסף לכך שבחלוקה התואמת שניים אוחזין בין כל זוג נשים מוכרחה להיות תוצאת חלוקה אחת בלבד, ולא תתכנה אפשרויות חלוקה נוספות על

תקבל מהמנה הרביעי 22 ושתי תשיעיות.

8 בקובץ 'מוריה' טבת תשנ"ט. זהו מאמר לקהל הלמדני, המבוסס על מאמר מורחב באנגלית לקהל המדעי-כלכלי.

9 לפי שיטת חלוקה מסוימת, במקרה זה שניים אוחזין. אין באמירה הזו להכריח שיטת חלוקה אחת 'צודקת' או 'הוגנת' מחברתה, אלא כל עוד עיקרון החלוקה הנבחר נשמר אצל כל זוג, הוא צודק והוגן גם ביחס לכלל.

פי עקרון חלוקה זה. הוכחה זו חשובה, משום שאם אכן היו שתי אפשרויות לחלוקה על פי עקרון התואם שניים או חזין, כי אז לא הייתה אפשרות להכריח שזו החלוקה שהנחתה את רבי נתן, וגם אם כן - היה עלינו להבין מדוע הועדפה חלוקה אחת על פני חברתה. לצורך ההוכחה כי אכן קיימת אפשרות חלוקה אחת בלבד על פי עיקרון חלוקה התואמת שניים או חזין השתמש פרופ' אומן במודל הנקרא 'כלים שלובים'.

באשר להצעתו של פרופ' אומן להעמיד את דברי ר' נתן כפשטם בניגוד לסוגיית הגמרא המעמידה את דבריו באוקימתות, כבר קדמו רב סעדיה גאון ז"ל. ואם נקבל את האפשרות השניה שהצענו בדברי רה"ג, גם לדעת רה"ג¹⁰ ניתן להסביר את דברי רבי נתן כפשטם ללא אוקימתות. ומכאן, ששיטה המעמידה את רבי נתן כפשטם ללא אוקימתות אינה חידוש של פרופ' אומן - אלא הוצעה מכבר בזמן הגאונים. ובאשר לטענה שרבינא לא העמיד את דברי רבי נתן כפשטם אלא העמידם באוקימתא של שתי תפיסות, על כך משיב רב סעדיה גאון "אף על פי כן, מקום הניחו לנו גם אנו..."

1. מדוע לא הציע הרי"ף להסביר את דברי רבי נתן כרס"ג ורה"ג?

לעיל אות ג הבאנו שתי אפשרויות להסביר את דעת רה"ג 'על דרך שניים או חזין'. הבנה אחת - אותה הבין הרי"ף, שרצה הרה"ג להשליך את עיקרון החלוקה ההלכתי של שניים או חזין על החלוקה במשנתנו, בהנחה שלדעת רה"ג היסוד ההלכתי עליו מבוססת סוגיית שניים או חזין היא חלוקת ממון המוטל בספק, וממילא ניתן להשליכו על דברי רבי נתן במשנתנו המציע גם הוא לחלוק לפי העיקרון של חלוקה שווה של סכום השנוי במחלוקת.

ברם, לדעת הרי"ף לא ניתן לקבל הבנה זו בסוגייתנו, משום שלדעתו לא ניתן לפרש את סוגיית שניים או חזין ההלכתית על יסוד ממון המוטל בספק, וממילא לא ניתן להשוות בין שתי הסוגיות. בדין שניים או חזין ההלכתי כל אחד מהצדדים מוחזק בחלק הטלית אותו הוא תופס, ולפיכך כאשר אחד טוען כולה שלי והשני טוען כולה שלי אנו סהדי שכל אחד הוא הבעלים של החצי שהוא תופס, וכל אחד מקבל את החלק שהוא מוחזק בו, ואין כאן כל שיטת חלוקה. וכן במקרה שאחד טוען כולה שלי והשני טוען חציה שלי, על החצי הראשון שהשני לא טוען אין ויכוח שהוא שייך לזה שטוען כולה שלי, ועל החצי השני חזרנו לדין הדומה למקרה של זה טוען כולה שלי וזה טוען כולה שלי, ונמצא שהטוען כולה שלי מוחזק בשלושה רבעים והטוען חציה שלי מוחזק ברבע, ובפועל כל אחד מקבל את מה שהוא מוחזק בו, ולא מצד שבית הדין יצר חלוקה כלשהי ביניהם.

10 לפחות בהוה-אמינא, לפי עדותו של הרי"ף שהוא שמע שרה"ג חזר בו מפירושו להעמיד את דברי רבי נתן על דרך שניים או חזין.

מעיון בסוגיות הדנות בשניים או חזין עולה שדין שניים או חזין ההלכתי אינו עוסק בחלוקת סכום השנוי במחלוקת או בחלוקת ממון המוטל בספק, אלא אנן סהדי שכל אחד מוחזק במה שהוא טוען עליו¹¹. ולכן, כששנים אדוקין בטלית כל אחד מוחזק במה שהוא מחזיק, ובמה שאף אחד מהם לא מחזיק שניהם טוענים למוחזקות באותה מידה. וכן הדין בדין המשנה אותו מעמידה הגמרא ששניהם או חזים בכרכשתא: שניהם טוענים למוחזקות בכל הטלית אף שבפועל הם לא מחזיקים בה, ומכאן שכל אחד מקבל מה שהוא מוחזק בו ולא מה שהוא מחזיק בו, כי אם נאמר שהחלוקה היא מצד ממון המוטל בספק, והמוחזקות נובעת ממה שמחזיק כל אחד בפועל, מדוע אם כן כשה טוען כולה שלי וזה טוען חציה שלי, ומיירי ששניהם או חזים רק בכרכשתא¹², מדוע החלוקה אינה שווה, הרי כל אחד מהם מחזיק בפועל רק בכרכשתא, אז מדוע זה שטוען כולה שלי יקבל יותר? אלא ודאי אנן סהדי שהוא מוחזק במה שהוא טוען למרות שבפועל הוא לא מחזיק במה שהוא טוען. והחלוקה אינה מצד ממון המוטל בספק אלא מדין מוחזקות.

זאת ועוד, אי נימא שסוגיית שניים או חזין עוסקת בחלוקה שווה של הסכום השנוי במחלוקת, מדוע כשכל אחד או חז בכרכשתא מחלקים בשווה ולא אומרים 'כל דאלים גבר'¹³, או לחילופין בדין ארבע נאמר גם כן שיחלוקו בשווה, מדוע שם אומרים כל דאלים גבר. אלא ודאי סוגיית שניים או חזין ההלכתית מבוססת על מוחזקות, ולא על חלוקה הוגנת של סכום השנוי במחלוקת.

ומכאן שלא ניתן להסביר את דין שניים או חזין ההלכתי על פי עיקרון חלוקה שווה של ממון השנוי במחלוקת, וממילא לא ניתן להשליך עיקרון חלוקה המבוסס על מוחזקות על משנתנו העוסקת בשיעבודים.

סיבה נוספת מדוע אי אפשר להשליך את עיקרון החלוקה ההלכתי של שניים או חזין על משנתנו הוא, שאם נאמר כן נמצא שרבי חולק על רבי נתן בשניים או חזין ההלכתי, והרי רבי לא חולק על משנת שניים או חזין ההלכתית אלא מסכים עמה, כמו שהוכיח הרי"ף מקושיית הגמרא¹⁴ "ולית ליה לרבי הא דתנן שניים או חזין בטלית". כמו

11 ב"מ ב, א תוד"ה ויחלוקו. כך הם דברי הרי"ף (העקת פירוש הרי"ף מלשון ערבי בסוגיה במי שהיה נשוי שלוש נשים) בפירוש: "וזה לפי ששניים או חזין בטלית מחוייב להיות הדין בו כך, לפי שכל אחד מהם מחזיק במה שבידו..." (וכן דעת תוס' רא"ש, תוס' רבינו פרץ וראשונים נוספים. וכן דעת הרמב"ם שהביא את דין שניים או חזין בפרק ט העוסק בחזקת ודאי ולא בסוף פרק י או בפרק טו העוסקים בהלכות ספק בממון).

12 ב"מ ב, א תוס' הרא"ש ד"ה זה אומר. ועוד.

13 והיא היא קושיית התוס' שם ב, א ד"ה ויחלוקו.

14 בבא בתרא קע, א.

כן, קשה לומר שרבי לא חולק על רבי נתן בדין שניים אוחזין אך חולק עליו בשלושה אוחזין ההלכתי, שהרי כך אנו מכריחים קיומה של מחלוקת שלא מצאנו לה יסוד במשנה או בגמרא. בפרט, לפי האמור לעיל, שדין שניים אוחזין נובע מהמוחזקות שיש לכל אחד מהם ולא מדין ממון המוטל בספק, אם כן חלוקת שלושה אוחזין אינה יכולה להיות כפי החלוקה במשנתנו, אלא כפי שהביאה המהרי"ל דיסקין זצ"ל¹⁵.

ויתכן, שמסיבה זו העיד הרי"ף ששמע שרה"ג חזר בו מדעתו לבאר את משנתנו על דרך שניים אוחזין.

ההבנה השניה שהעלינו כאפשרות להסבר דברי רה"ג היא, שיתכן לומר שרה"ג אכן מסכים לכך שסוגיית שניים אוחזין ההלכתית עוסקת במוחזקות ולפיכך אין לדמותה לסוגייתנו, אך החלוקה במשנתנו מבוססת על חלוקה הוגנת של העיזבון בין שלושת הנשים לפי עקרון הדומה לחלוקה של שניים אוחזין, ובשל כך הגדיר אותה רה"ג 'על דרך שניים אוחזין'.

ברם, גם הבנה זו אינה מתיישבת עם משנתנו מכמה סיבות:

הראשונה: כאשר באים לחלוק ממון עלינו להתייחס למהות התביעה הממונית. בסוגיות הש"ס אנחנו מוצאים כמה סוגים של חלוקה. כאמור לעיל, כששניים אוחזין בטלית החלוקה היא באופן של שניים אוחזין כי ישנה התייחסות למוחזקות. כאשר ישנה חלוקה בין מספר שותפים שהשקיעו כל אחד מכספו והרוויחו (או הפסידו) החלוקה תהיה יחסית. כאשר החלוקה היא בין בעלי חוב בעל פה ללא שטר, להם אין שעבוד, והסכום לחלוקה אינו מספיק לכולם, צריך למצוא חלוקה הוגנת ביניהם. במקרה זה, חלוקה על דרך שניים אוחזין שהציע רה"ג (וכן הציע פרופ' אומן מדנפשיה) יכולה להתקבל על הדעת כאפשרות חלוקה הגיונית (כמו גם חלוקה יחסית ביניהם או חלוקה שווה).

אולם, משנתנו דנה במקרה של כתובות הדומה לבעלי חוב עם שטר, כשלכל אחת מהן יש שעבוד בעיזבון. אשר על כן, לא ניתן להשליך על נדון משנתנו חלוקה הגיונית כזו או אחרת (כמו למשל במקרה של בעלי חוב בע"פ שאין להם שיעבוד), אלא כל חלוקה חייבת להתייחס לשיעבוד שיש לכל אחת מהנשים, אחרת ביטלנו את משמעות השיעבוד. לכן גם שיטת רה"ג חייבת לקחת בחשבון את נושא השיעבוד שיש לכל אחת מהנשים, כי כתובה משמעותה שיעבוד, והדבר ברור מאליהם גם אם נושא השיעבוד לא נכתב להדיא במשנה.

ברם, אם נתייחס לחלוקה המוצעת בדעת רה"ג 'על דרך שניים אוחזין', נושא

15 על פי עיקרון הנלמד מהמהרי"ל דיסקין זצ"ל החלוקה (בבבא השלישית במשנה) צריכה להיות 11/36, 5/36, 20/36, ולא כפי שהובאה במאמרי המתנגדים לשיטתו של פרופ' אומן - הרבנים סגל ופרלמן בקובץ 'בית אהרון וישראל' [תשס"ז], והרב פלאם בקובץ 'אור ישראל' [תשע"א].

השיעבוד לא יבוא בחשבון. אם נאמר שכל אחת מהנשים משעבדת את כל סכום העיזבון, חלוקה התואמת שניים אוחזין בין כל זוג נשים אינה הוגנת, שהרי כל אחת משתי הנשים תבקש לעצמה חצי מהסכום, הואיל וכל אחת מהן משעבדת בשווה את כל העיזבון כל עוד לא קיבלה את מלוא גובה כתובתה. ואם באנו לדמות דין משנתנו לשניים אוחזין, הרי שהואיל והשיעבוד הוא על כל העיזבון, בעלת המנה (בעיזבון שלוש מאות) טוענת למעשה 'כולה שלי' ולא רק 'שליש שלי', וכן שאר הנשים. גם בהוכחה שהביא פרופ' אומן במאמרו עם מודל 'הכלים השלובים' נראה בבירור בחלוקה 'התואמת שניים אוחזין' שאין כל אחת מהנשים משעבדת את כל העיזבון, שהרי הצינורות הדקים של הכלים משמעותם שאין לאותה אשה חלק בו. ומכאן שלא יתכן להחיל עיקרון חלוקה התואמת שניים אוחזין אם נאמר שהשיעבוד של כל אחת מהנשים הוא על כל העיזבון.

ואם תמצי לומר שגם אליבא דרבנו חננאל (שסובר בדעת רבי שחלוקה שווה הכוונה ליחסית) ורס"ג (לעיל אות ב) הסוברים שלמרות שהשיעבוד הוא על כל העיזבון החלוקה בפועל בין הנשים אינה שווה, אין זה דומה לחלוקה על דרך שניים אוחזין, שלדעת ר"ח ורס"ג אף על פי שכל אחת מהנשים משעבדת את כל סכום העיזבון אין החלוקה צריכה להיות שווה, אלא כל זוז וזוז בעיזבון צריך לבוא לידי ביטוי בחלוקה. מה שאין כן בחלוקה על דרך שניים אוחזין, שהחלוקה היא לפי זוגות, אין כל אחת מהנשים מקבלת חלק מכל השיעבוד, שהרי כאשר העיזבון הוא 300 לדוגמא, הדיון בין הראשונה (בעלת המנה) לשניה (בעלת המאיתיים) הוא על סכום של 150, בעלת המאיתיים טוענת שלבעלת המאה אין טענה על ה-50 העודפים על המנה ואת המנה יחלקו ביניהן, ונמצא שבעלת המנה מקבלת 50 ובעלת המאיתיים מנה. אולם, אם השיעבוד הוא על כל העיזבון, בעלת המאה לא תקבל את הטענה של בעלת המאיתיים שאין לה חלק במה שעודף על המנה ולא תהיה מרוצה מחלוקה זו, שהרי היא משעבדת את ה-150 בדיוק כמו בעלת המאיתיים. נמצא שכל ה-150 הנידונים ביניהן שניים במחלוקת. ומכאן שעל החלוקה להיות שווה בשווה או יחסית (כדעת ר"ח) או משולבת (שווה ויחסית כדעת רס"ג), אך לא על פי העיקרון של שניים אוחזין, כיון שבכך החלוקה מתעלמת מקיום השיעבוד.

ואי נימא שכל אחת מהנשים משעבדת רק את הסכום השווה לגובה כתובתה, בחלוקת עיזבון של 300 לדוגמא, הרי שלבעלת ה-300 יש מנה שהיא משעבדת לבדה, ואם היא תקבל 150 בחלוקה הכוללת נמצא שבמאיתיים הנותרים (אותן היא משעבדת) היא מקבלת רק 50 כמו בעלת המנה, לעומת בעלת המאיתיים שמקבלת 100. ואם תמצי לומר שהשיעבודים לא חלים בהדי הדדי ואינם חופפים, ומכאן שהמנה השלישי לא משועבד לבעלת השלוש מאות לבדה, מכל מקום חלוקה

על דרך שניים או חזין לא תסתדר עם הבבא השניה במשנה בה גובה העיזבון הוא מאתיים. במקרה זה, ישנה אפשרות אחת בלבד להחלת השעבודים, והיא שהם חופפים שווה בשווה, והחלוקה המוכרחת להתקבל היא החלוקה שהציע הרי"ף, בה המנה הראשון משועבד שלושת הנשים ומתחלק שווה בשווה, ואילו המנה השני משועבד לאשה השניה והשלישית ומתחלק ביניהן חצי מנה לכל אחת. יוצא אפוא, שכאשר השיעבודים חלים בהדי הדדי (כדוגמת הבבא השניה) אין אפשרות לחלוקה בין כל זוג בנפרד, כיון שהשיעבוד חופף (היינו שאת המנה הראשון שלושת הנשים משעבדות ולכן הוא חייב להתחלק בין שלושתן, ואת המנה השני משעבדות השניה והשלישית והוא מתחלק ביניהן).

זאת ועוד, אם השעבוד הוא בגובה הכתובה, יוצא בחלוקה על דרך שניים או חזין שבעלת ה-200 פעם משעבדת 125 (כשהיא טוענת מול בעלת המנה) ופעם 150 (כשהיא טוענת מול בעלת השלוש מאות), וזה מוזר שבאותו עיזבון יש לה שני שיעבודים שונים.

הסיבה השניה: תוצאות החלוקה במשנתנו נוגדות את היגיון החלוקה הצודקת של רבי נתן עצמו במקרה אחר. בסוגיה בב"ק נג, א (הסוגיה מוזכרת גם בתגובתו של פרופ' אומן) הדנה בשור תם שדחף את חברו לבור, לדעת רבי נתן בעל השור משלם רבע ובעל הבור משלם שלושה רבעים מהנזק, ומבאר רבא את דעתו ('רבי נתן דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא') שבעל השור ובעל הבור כל אחד מהם עשה היזק שלם לשור, ולפי זה היה ראוי שיתחלקו בתשלום חצי הנזק כל אחד. אלא הואיל ומדובר בשור תם שמשלם רק חצי נזק, טוען בעל השור לבעל הבור, מה הועילה לי השותפות שלך בתשלום הנזק. כי גם אם היה השור מזיק לבדו את שור חברו היה משלם חצי נזק, אז עתה כשיש שותף נוסף - בעל הבור, בעל השור ישלם אותו דבר? זה לא מתקבל על הדעת, שותפותו של בעל הבור לא באה לידי ביטוי. לכן מכריע רבי נתן שבעל השור משלם רבע. ואין לומר שכוונת רבי נתן במילה 'שותפות' לומר שיש כאן שותפות מעשית בנזק, וללא הבור לא היה כאן נזק, שהרי מפורש בגמרא בדעת רבי נתן 'לעולם קסבר האי כוליה הזיקא עבד והאי כוליה הזיקא עבד', כלומר כל אחד מהם עשה נזק שלם כשלעצמו. אלא הכוונה שישנה שותפות בתשלום ובחיוב שלהם כלפי בעל השור שהוזק. נמצא, שלדעת רבי נתן חייב להיות הבדל בגובה תשלום הנזק כאשר אנו באים להשוות בין מקרה בו בעל השור הוא המזיק היחיד, לבין מקרה בו ישנם שני מזיקים - בעל השור ובעל הבור.

מכאן¹⁶, שאם באנו לחלק עיזבון של מאתיים בין שתי נשים שיש להן כתובות

16 בדין החלקה בין שלושת הנשים (במשנתנו) סובר רבי שהחלוקה היא שווה, ומסביר הר"ח שהכוונה לחלוקה יחסית (לפי מעות) ולא שווה ממש. ראייתו היא מהסוגיה בב"ק לו, א: שור

מנה ומאתיים, הייתה החלוקה (לפי עיקרון התואם שניים אוחזין) 50 לבעלת המנה ו-150 לבעלת המאתיים. ברם, אם נחלק את אותו עיזבון של מאתיים בין שלוש נשים

שווה מאתיים שנגח שור שווה מאתיים ואין הנבלה יפה כלום, זה נוטל מנה וזה נוטל מנה. חזר אותו שור ונגח שור אחר שווה מאתיים, האחרון נוטל מנה ושלפניו זה נוטל חמשים וזה נוטל חמשים. חזר אותו שור ונגח שור שווה מאתיים, האחרון נוטל מנה ושלפניו חמשים וזו ושניים הראשונים דינר זהב. ובדומה לסוגיה זו בה חלוקת הנזק היא יחסית (כל אחד ואחד לפי מעותיו) הוא הדין בחלוקת העיזבון לדעת רבי, החלוקה תהיה יחסית (כל אחת ביחס לגובה כתובתה). על ראייה זו מקשה הרא"ש שאין לדמות בין הסוגיות, בסוגיה בב"ק השותפות היא בחפצא - בגוף השור, היינו הניזק והמזיק שותפים בשור שהזיק, לעומת הנשים שאין ביניהן שותפות בחפצא, אלא שלושתן מחלקות (או 'שותפות') עיזבון אחד והחלוקה בניהן היא לפי השיעבוד שיש לכל אחת מהן. יוצא אפוא, שלדעת הרא"ש יש לחלק בין שותפות בגוף הדבר עצמו - השור המזיק, לבין מקרה בו יש לכל אחד מהנוגעים שיעבוד בחלק משותף - הוא העיזבון במקרה של הנשים. לפי זה במקרה המובא בסוגיא בב"ק נג, א הדנה בשור תם שדחף את חברו לבור, גם הרא"ש יודה שניתן לדמותו לסוגייתנו, כי בשני המקרים אין שותפות בחפצא, אלא בתשלום הנזק שהוא שיעבוד לכל דבר. ומכאן שבין לדעת הר"ח ובין לדעת הרא"ש הסוגיות (שור ובור שהזיקו שור, ודין הנשים במשנתנו) דומות, ובשניהם דנים בחלוקה בין כמה גורמים שמשעבדים משהו משותף (חוב או עיזבון). בהמשך לכך, ננסה להבין מהי החלוקה המוצעת על ידי רבי נתן בסוגיה בשור ובור שהזיקו שור. לא ניתן לומר שהחלוקה ביניהם יחסית, כי אז החלוקה הייתה צריכה להיות שליש ושני שליש, ולא רבע ושלושה רבעים, הואיל ובעל הבור יטען גם הוא 'מה הועילה לי שותפותך' (יעיין בדברי תלמיד רבינו פרץ בסוגיה), וכמו שבעל השור משלם רק חצי מהנזק (של שור תם) בגין טענת 'מה הועילה לי שותפותך', כך בעל הבור יטען שגם הוא צריך לשלם חצי מהנזק מאותה טענה של 'מה הועילה לי שותפותך' (הגם שבתשלום שלושה רבעים יש לבעל הבור תועלת בשותפות, עדיין באופן יחסי לבעל השור יש יותר תועלת, כי הוא משלם רק 50% מחובו לעומת בעל הבור שמשלם 75%). והואיל ורבי נתן לא חילק כך, משמע שסברת החלוקה שונה. אי נימא שהחלוקה היא על דרך שניים אוחזין, ולכן בעל השור משלם רבע ובעל הבור שלושה רבעים (בדומה לזה אומר חציה שלי וזה אומר כולה שלי), נמצא שבמקרה בו ישנם שלושה מזיקים - שור תם, שור מועד ובור, החלוקה (במקרה בו לדוגמה השור הניזק היה שווה מאתיים) הייתה אמורה להיות 50 לבעל השור התם, 75 לבעל השור המועד ו-75 לבעל הבור. ואם כך אכן הייתה החלוקה, הייתה טענת 'מה הועילה לי שותפותך' של בעל השור התם קיימת ועומדת, שהרי גם במקרה בו השור התם והבור שניהם לבד הזיקו (שור ששווה מאתיים) היה משלם בעל השור התם 50, וגם במקרה בו בעל השור המועד הוא חלק מהמזיקים השור התם משלם 50, אם כן מה הועילה לבעל השור התם שותפותו של בעל השור המועד בתשלום הנזק. יוצא אפוא, שהחלוקה בסוגיה זו לדעת רבי נתן אינה על דרך שניים אוחזין אלא לפי גובה השיעבוד של כל אחד בנזק. ולכן במקרה בו ישנם שלושה מזיקים (תם, מועד ובור) החלוקה (בניזק שווה מאתיים) תהייה 33 ושליש (לתם) ו-83 ושליש למועד וכן 83 לבעל הבור. ויש ביטוי לטענה של בעל השור התם 'מה הועילה לי שותפותך', שכעת הוא משלם 33 ושליש במקום 50 (במקרה בו התם והבור הזיקו שור ששווה מאתיים). והואיל ובין לדעת הר"ח ובין לדעת הרא"ש סוגיה זו דומה למשנתנו, כי השותפות היא לא בחפצא אלא בשיעבוד משהו משותף (חוב או עיזבון), יוצא אפוא שחלוקה לפי שיעבודים היא זו שהנחתה את רבי נתן גם במשנתנו.

שיש להן כתובות מנה, מאתיים ושלוש מאות, החלוקה תהיה (והיא הבבא האמצעית במשנה) 50, 75, 75. נמצא שהראשונה בעלת המנה מקבלת אותו דבר בדיוק בשני המקרים, בין אם העיזבון מתחלק בין שתי נשים ובין אם אותו עיזבון מתחלק בין שלוש נשים. בהשוואת המקרים יוצא, שתוצאות החלוקה בשני המקרים - המקרה בו רק שתי נשים מחלקות עיזבון של מאתיים והמקרה בו שלוש נשים מחלקות את אותו עיזבון, הוא שבעלת המנה מקבלת אותו דבר, ובעלת המאתיים (בדומה לבעל השור) תטען מה הועילה לי שותפות השלישית אם בשני המקרים בעלת המנה מקבלת אותו דבר, ונטל ה'הפסד' הנגרם מכך שיש אשה שלישית התובעת מהעיזבון אינו מתחלק בין שתי הנשים הראשונות אלא נופל על כתפה של השניה בלבד. לעומת זאת לפי שיטת הר"ף, החלוקה תהיה 33 ושליש, 83 ושליש ו-83 ושליש, ונמצא שהביטוי לשותפה השלישית הדורשת חלק בעיזבון מורגש אצל שתי הנשים הראשונות, ולא אצל השניה בלבד.

הסיבה השלישית: פרופ' אומן¹⁷ הציע הסבר נוסף לדברי רבי נתן והוא 'גם רווח וגם הפסד', שמבאר את דברי רבי נתן כפשטם במשנה. הסברו מתחלק לשני מקרים. כאשר סכום העיזבון נמוך או שווה למחצית סכום כל הכתובות כל אחת מהנשים תקבל חלק שווה בעיזבון, ובלבד שלא תקבל יותר מחצי כתובתה. ברם, במקרה בו סכום העיזבון עולה על מחצית סכום כל הכתובות, החלוקה תהיה על פי עיקרון בו כל הנשים מפסידות את אותו הסכום (מהסכום הכללי של הכתובות), ובלבד שאף אשה לא תפסיד יותר מחצי כתובתה¹⁸. לפיכך, אם סכום העיזבון הוא 400, את השלוש מאות הראשונים חולקים כדלעיל, ואת המאה הנותרים חולקים באופן בו השלישית מקבלת 75, השניה מקבלת 25 והראשונה לא מקבלת כלום. החלוקה הסופית תהיה אפוא: 50 לראשונה, 125 לשניה ו-225 לשלישית. בסיכום, כשסכום העיזבון קטן ממחצית סכום הכתובות יש העדפה לבעלת הכתובה הקטנה יותר, אך העדפה זו מתהפכת כאשר סכום העיזבון גבוה ממחצית סכום כל הכתובות, והקדימות ניתנת לבעלת הכתובה הגבוהה ביותר, כך שבהסתכלות כוללת החלוקה הוגנת. לדעת פרופ' אומן, הסברא לכך שכאשר סכום העיזבון נמוך או שווה למחצית סכום כל הכתובות כל אחת מהנשים תקבל חלק שלא עולה על מחצית כתובתה, טמונה בעיקרון של "רובו ככולו". ולכן בשני המקרים, ההגבלה של כל אשה היא של

17 קובץ 'המעין' (תמוז תש"ע) אות ד.

18 במילים אחרות, אם גובה העיזבון הוא 400, אנו רואים כאילו כל אשה קיבלה את מלא כתובתה, סך כולל של 600, ואת ההפסד של 200 (שהוא ההפרש בין סך הכתובות לסכום העיזבון) נחלק שווה בשווה עד מקסימום הפסד של חצי הכתובה לכל אחת, ומכאן שהראשונה תפסיד 50 (והואיל וכתובתה 100 היא תקבל בפועל 50), והשניה והשלישית תפסידנה 75 כל אחת ותקבלנה 125 (200-75) ו-225 (300-75) בהתאמה.

חצי כתובתה - בראשון ההגבלה חלה על התקבול, ובשני על ההפסד.

אולם, אם נאמץ עיקרון זה של פרופ' אומן להגביל את כל אחת מהנשים לחצי גובה כתובתה, מה מכריח אותנו להסביר בדעת רבי נתן (מעבר לעובדה שתוצאת החלוקה תתאים לחלוקה התואמת שניים או חזין) שכאשר סכום העיזבון קטן או שווה למחצית סכום הכתובות ההגבלה תהיה ברווח, ואילו מעל לסכום זה ההגבלה תהיה בהפסד? ניתן להסביר, שלדעת רבי נתן גם כאשר גובה העיזבון גדול ממחצית סכום הכתובות ההגבלה תהיה ברווח ולא בהפסד. אם אכן נסביר כך, תוצאות החלוקה תהיינה זהות למקרים המודגמים במשנתנו, אך במקרים בהם גובה העיזבון גדול ממחצית סכום הכתובות דעת רבי נתן לא תהיה ברורה.

יוצא אפוא, שמלבד חלוקה על דרך שניים או חזין, ישנן לפחות עוד שתי שיטות (השיטה הנ"ל ודעת רס"ג) להסביר את דברי רבי נתן במשנה כפשוטם ללא אוקימתות, אך כל אחת תניב תוצאות חלוקה שונות במקרה בו סכום העיזבון גבוה ממחצית סכום הכתובות או במקרה בו למת היו יותר משלוש נשים.

נמצא שבמקום שרבי נתן יבוא לפרש, הסתום בעקבות דבריו נותר רב על הנגלה, ולא נדע על פי דבריו מה היא החלוקה הנכונה לדעתו במקרה כדוגמת ארבע נשים או יותר¹⁹. אם נחפש למצוא 'שיטה' להסבר דברי רבי נתן כפשוטם, נמצא שרבי נתן במשנה לא לימד אותנו כלל ברור אותו נוכל ללמוד משלושת הדוגמאות שהביא, כדי שנוכל ליישמו במקרים אחרים. היה נכון יותר אפוא שרבי נתן יביא כדוגמא שלישית מקרה בו סכום העיזבון הוא 400, ובזאת היה מכריח אותנו להבין שדרך חלוקתו היא על דרך שניים או חזין או רווח והפסד כפי שהציע פרופ' אומן, ולא כשיטת רס"ג למשל. בפרט, כפי שראינו לעיל, שהסבר דברי רבי נתן על דרך שניים או חזין כשלעצמו הוא הסבר יפה מאוד, אך הוא מתאים למלוה על פה בו אין שיעבוד, ומשכך אינו יכול להתאים למשנתנו העוסקת בשיעבודים (כתובות), לעומת הסברו של רס"ג ששיטתו מתייחסת לנושא השיעבודים ולוקחת אותו בחשבון.

אמנם פרופ' אומן בתגובתו אז²⁰ העיר, שלכאורה גם בביאורו של הרי"ף ישנו חוסר בהירות באשר לסברה העומדת מאחורי עיקרון החלוקה של רבי נתן, שגם לפי עיקרון החלוקה של הרי"ף (לה קרא 'שיטת השיעבודים') אין ודאות כיצד לחלק במקרה בו העיזבון עולה על הטענה המירבית (או במילים אחרות - סכום העיזבון גדול ממחצית סכום הכתובות).

19 אם ניקח לדוגמא ארבע נשים בעלות כתובות של מנה, מאתיים, שלוש מאות וארבע מאות, עם עיזבון של מאתיים, לפי שיטת רב סעדיה גאון החלוקה תהיה 35 לראשונה ו-55 לשלושת האחרות, ולפי שיטתו של פרופ' אומן החלוקה תהיה 50 לכל אחת.

20 'המעין' תמוז תש"ע אות ה נקודה 6.

לטענה זו נוכל להשיב, שביאור הרי"ף בדברי רבי נתן מבוסס על כך שרבי נתן במשנה בא ללמד אותנו בשלושת המקרים כלל ברור ממנו נוכל לגזור על מקרים נוספים. אין טעם לנסות ולמצוא 'שיטה' בדברי רבי נתן כפשטם (הגם שהיא מבריקה כשלעצמה) אם זאת תרחיק אותנו מעיקרון מנחה וברור בדעתו של רבי נתן במקרים אחרים, ובפרט שאינה לוקחת בחשבון את נושא השעבודים שהוא מהותי במשנתנו, כי משמעות הכתובה היא בשעבוד שלה. אלא יסוד המחלוקת בין רבי נתן לרבי הוא פשוט: האם השעבוד הוא לפי גובה הכתובה (דעת רבי נתן) או (לדעת רבי) כל עוד אחת מהנשים לא קיבלה את מלוא סכום כתובתה חלקה בשעבוד העיזבון שווה לשאר הנשים (אף אותן שכתובתן גדולה משלה). זהו יסוד המחלוקת המודגם בשלושת הבהות. הכלל הנלמד הוא ברור, ולגבי שאר המקרים (ארבעה נשים או יותר, או גודל עיזבון שונה) - זיל גמור.

אם כך הם פני הדברים, יש לשאול מדוע בחר רבי נתן להביא את דבריו בדרך של אוקימתות, ולא פירש במשנה את החלוקה על פי עיקר הדין לשיטתו? על כך נשיב ונאמר 'מילתא אגב אורחא קא משמע לן': לו היה רבי נתן מביא את החלוקה כפשטה, היינו מסתפקים באותו ספק שהעלה פרופ' אומן בדברי הרי"ף: מנין לרי"ף שכאשר סכום העיזבון גדול ממחצית סכום הכתובות לא מפעילים את עיקרון החלוקה בדיוק באותו אופן, וכל אשה משעבדת שוב את כל גובה כתובתה? מדוע הרי"ף מסביר שבמקרה בו העיזבון 400, במנה הרביעי גובה השעבוד של הראשונה אינו מנה כבתחילה אלא 66 ושני שלישי, שהוא סכום גובה כתובתה פחות ממה שכבר קיבלה בחלוקה הראשונה? אשר על כן בא רבי נתן והביא את דוגמאותיו באופן של אוקימתא, ללמדנו שלכלל הנלמד יש יוצא מן הכלל, והוא השוני בין תפיסה אחת לשתי תפיסות (גם במקרה בו סכום העיזבון נמוך ממחצית סכום הכתובות), ומזה נבין שאת המנה הרביעי (מקרה בו סכום העיזבון גבוה ממחצית סכום הכתובות) אנו דנים כתפיסה חדשה, בה השיעבוד הוא רק על החלק אותו לא קיבלה האישה בתפיסה הקודמת²¹.

יוצא אפוא, שרבי נתן לא הביא במשנה כלל פשוט, אלא דוגמאות המכריחות אוקימתות בדבריו, כדי שנוכל מחד ללמוד את הכלל הנגזר מדבריו, ומאידך להבהיר את חוסר הבהירות שטען לה פרופ' אומן, כיצד יופעל עיקרון החלוקה כאשר העיזבון עולה על הטענה המירבית.

בהמשך לאמור לעיל נחدد ונאמר, שכמו שרבי הגדיר כלל ברור של חלוקה בשווה,

21 על פי האוקימתא שהובאה בשם רבינא. בסוגיה ישנה אוקימתא נוספת אליבא דשמואל, אך היא דורשת מאמר בפני עצמו, והיא גם אינה נדרשת להבנת עיקר שיטתו של הרי"ף ומדוע לא בחר להעמיד את דברי ר' נתן כדעת רה"ג על דרך שניים אוחזין.

שאף שבראשונים יש מחלוקת כיצד להגדיר את ה'שווה' מכל מקום הכלל ידוע וברור, ולכן בא רבי והעמיד את דבריו ככלל ולא פירט דוגמאות מהן עלינו לגזור את הכלל, כך גם היינו מצפים מרבי נתן לפי הסבר רה"ג על דרך שניים אוחזין, הרי עיקרון החלוקה של שניים אוחזין ידוע, אם כן די היה אפוא לרבי נתן ללמד שבניגוד לחלוקה השווה של רבי יש להפעיל עיקרון התואם שניים אוחזין על כל זוג נשים. במקרה זה הדוגמאות רק יצרו חוסר בהירות מיותר לכאורה, הואיל וניתן לגזור מהם כללים שונים. לעומת זאת, שיטת השיעבודים של הרי"ף היא עיקרון מחודש ולא ידוע שמנסה ללמד אותנו רבי נתן, אם כן מובן אפוא מדוע העדיף רבי נתן להסבירו בדוגמאות ולא רק באמירה כללית²², כאשר תפקיד האוקימתות הוא ללמד אותנו בחדא מחתא את הכלל (גם כאשר סכום העיזבון עולה על הטענה המירבית) ואת היוצא מן הכלל שהם שתי תפיסות (שדינו זהה למצב בו סכום העיזבון עולה על הטענה המירבית). למרות שניתן לחלוק על הכלל במקרה בו סכום העיזבון עולה על הטענה המירבית (שיטת הרי"ף²³), אין זה שונה ממחלוקת הראשונים בהבנת הכלל של רבי, בניגוד לעיקרון המסביר את דברי רבי נתן כפשטם בהתבסס על דוגמאות היוצרות חוסר בהירות, ולא על הכלל הברור התואם שניים אוחזין שהיה ידוע לחכמי הגמרא.

הכל שריר ובריר ואמת ויציב ונכון וקיים, ונמצאו דברי הרי"ף ראויים למי שאמרם, וכדבריו: 'ואנן עיינינן ביה טובא ואיגלי לן טעמיה שפיר בסייעתא דשמיא, ופרישנא לה למתניתין ולגמרא דילה, וברירנא עיקרא דילה מדברי רבותינו ז"ל בפירוש מעליא ומילי נהירין, ולית בהון ספיקא. וכד מעיינת בהון מתברר לך דודאי הוא דעתא דתנאי ואמוראי בלא ספק, וליכא למיחש לחזור מיניה, דאיהו דינא דקושטא והלכה למשה מסיני'.

סיכום

המשנה בכתובות מביאה את דברי רבי נתן באופן חלוקת עיזבון בין שלוש נשים. הגמרא מעמידה את דברי רבי נתן באוקימתות ולא כפשטם במשנה. פרופ' אומן הציע בזמנו לבאר את דברי רבי נתן כפשטם ללא אוקימתות, בשיטה שקרא לה

22 הואיל ולדעת רבי נתן (בניגוד לרבי) החלוקה השווה היא עד גובה השיעבוד, מכאן שלא די באמירת כלל כמו אצל רבי, אלא יש צורך בדוגמאות ללמד על היוצא מן הכלל, כדוגמת שתי תפיסות, או כאשר גובה העיזבון גדול ממחצית סכום הכתובות.

23 לפי מה שהבין בדבריו פרופ' אומן ('המעין' תמוז תש"ע 61 ובהערה 21). אולם נראה שאין דעת הרי"ף שונה מדעת הרי"ף, שהרי נקט בלשון הוזה לדברי רי"ף בסוגיין (שעל פניה נראית כך, אך מבוארת אחרת בהעתקת פירוש הרי"ף מלשון ערבי).

'תואמת שניים אוחזין' (או 'גם רווח וגם הפסד', שמניבות את אותן תוצאות חלוקה). במאמר זה הצענו, שהסברו של פרופ' אומן אפשר ויתכן שהיא דעתו של רב האי גאון ז"ל, שהציע לבאר את דברי רבי נתן 'על דרך שניים אוחזין'. הרי"ף אמנם הסביר את דברי רב האי גאון ז"ל על פי דין שניים אוחזין ההלכתי ודחה אותו, אך במאמר ראינו שגם האפשרות השניה להסביר את דברי רבי נתן על דרך שניים אוחזין, היינו עיקרון החלוקה של שניים אוחזין, הגם שהיא חלוקה יפה ומתאימה לתוצאות החלוקה המובאות במשנתנו, עדיין לא ניתן להעמידה בדעת רבי נתן, משום שהיא אינה מתיישבת עם הדין המהותי במשנה העוסקת בשיעבוד, והיא גם נוגדת את דרך חשיבתו של רבי נתן עצמו בסוגיה אחרת. לעומת זאת לפי הסבר הרי"ף ניתן להבין ביתר בהירות מהו יסוד מחלוקתם של רבי נתן ורבי, ומהו ה'כלל' העומד ביסוד דברי רבי נתן וכיצד ליישמו במקרים נוספים שאינם כתובים בפירוש במשנה, ואין צורך להכריח שקיימת מחלוקת בין רבי נתן לרבי בדין שלושה אוחזין, קביעה שנראה שאין לה יסוד בש"ס.

* * *

תגובת פרופ' אומן

1. חן חן להרב יוסף שריקי על ביאורו את שיטת הרי"ף בסוגיית שלוש הנשים; בפרט, על היחוס לרבינו האי גאון (רה"ג) את שיטת החלוקה "תואמת שנים אוחזין" (תש"א) לביאור המשנה כפשוטה, ללא אוקימתות. במאמריי הקודמים על סוגיה זאת תיארתי את שיטת תש"א, וכן הבאתי את דברי הרי"ף שרה"ג עיין בסוגיתנו 'ומסתברא ליה על דרך שנים אוחזין בטלית'; ואף הערתי שיוצא שלפי רה"ג יש קשר רעיוני והלכתי אמיץ בין שלוש נשים לשנים אוחזין. אך משום מה לא קישרתי ישירות בין שיטת תש"א לשיטת חלוקה 'על דרך שנים אוחזין' (עדש"א) של רה"ג. בשנים האחרונות אמנם כן נדלק לי האור שהחלוקה עדש"א קרוב לודאי זהה לחלוקה תש"א, וכן אמרתי בשיעורים שנתתי על נושא זה; אך לא פירסמתי תובנה זאת. זכות הבכורה לפירסום, אם כן, שייכת להרב שריקי, ואני אסיר תודה לו על כך. ואני מודה לקב"ה שהנחני בדרך אמת לכוון לדעת ענק.

2. כמעט כל המאמר של הרב שריקי - או אף כולו - מוקדש לאישוש שיטת הרי"ף. אך גם רה"ג אינו קטלא קניא, ויש ליישב גם את שיטתו. ואולי הוא פשוט לא מקבל את הטיעונים שהרב שריקי מיחס לרי"ף, ו\או אינו מסכים עם המקורות המובאים לביסוסם. לדוגמא, בדיון על ההבדל בין מחזיק

למוחזק מביא הרב שריקי (תחילת אות ו והערות 11-12) את התוספות, את תוס' הרא"ש ואת הרמב"ם; אך רה"ג חי מאות שנים לפניהם ואינו מחוייב לדעתם²⁴. ואמנם, הרב שריקי כותב (תחילת הפיסקא השלישית באות ו) **'לדעת הרי"ף'** לא ניתן לקבל הבנה זו בסוגייתנו; משמע שיש מקום לדעות אחרות. בקיצור, כאן יש מחלוקת בין הרי"ף לרה"ג, לא ויכוח בין הרב שריקי לישראל אומן.

אין כאן מקום להתייחס בפרוטרוט לכל אחד מהטעונונים הרבים שהרב שריקי מייחס לרי"ף; נסתפק בעוד שניים.

3. באמצע אות ו, בפיסקא המתחילה 'הסיבה השנייה', מביא הרב שריקי גמרא בב"ק נג, א בעניין שור תם שדחף את חברו לבור. הגמרא מתייחסת לשותפות בין בעל השור לבעל הבור, והרב שריקי מבקש לדמות שותפות זאת ל"שותפות", כביכול, בין הנשים בסוגיין. והוא ממשיך: 'ואין לומר שכוונת רבי נתן במילה 'שותפות' לומר שיש כאן שותפות מעשית בנזק, וללא הבור לא היה כאן נזק. שהרי מפורש בגמרא בדעת רבי נתן... 'האי כוליה הזיקא עבד והאי כוליה הזיקא עבד'; כלומר כל אחד מהם עשה נזק שלם כשלעצמו. זאת אומרת, הרב שריקי טוען בשם הרי"ף שהגמרא שם מתעסקת במקרה שהשור לא רק דחף את חברו לבור, אלא שגרם לו נזק קטלני בדחיפה בלבד, גם אם בכלל לא היה שם בור. וגם הבור, בעצם היותו שם, גרם נזק קטלני לשור הנזק, גם אם השור המזיק לא היה דוחף אותו - כגון שהשור הנזק היה שוטה או מהלך בלילה, ועמד ליפול לבור כאשר השור המזיק דחף אותו. ואמנם כך משתמע מרש"י, שכותב (בד"ה אי קסבר) 'הואיל דבלאו בור נמי מיית הוי כאילו המיתו כולו, וכן גבי בור הואיל ובלאו מכת נגיחות השור הוי מיית כאילו המיתו כולו'.

אך ייתכן שרה"ג חולק על רש"י, והבין את הגמרא אחרת: שבאמת השותפות היא מעשית; השור לא נגח את חברו, אלא דחף אותו לבור. בלי הבור לא היה נגרם נזק כלשהוא, וכמו כן בלי השור. כוונת האמירה 'האי כוליה הזיקא עבד והאי כוליה הזיקא עבד' היא **שהלכתית** נחשב כל שותף לאחראי לכל הנזק; לא **שמעשית** הנזק היה נגרם גם בלי השותף השני. וכן כתב הרא"ה (בשיטה מקובצת על אתר): 'אי קסבר כוליה הזיקא עבד וכו', כלומר דשני מזיקין שהזיקו כאחד, **אע"פ שלא היה אותו נזק... נעשה אלא בסיוע שניהם**, חשבינן להו כמאן דעבד כל חד כוליה הזיקא'. הסברא לכך היא שמבחינת

24 על אחת כמה וכמה שרה"ג אינו מחוייב למהרי"ל דיסקין, שחי כאלף שנה אחריו (ראה אות ו במאמר הרב שריקי, הע' 15).

השור המזיק, הבור הוא פשוט חלק מהסביבה; כאילו שהשור המזיק דחף את השור הניזק לנהר, והטביעו. כמו כן, מבחינת הבור, השור המזיק הוא חלק מהסביבה; זה כאילו שרוח חזקה דחפה את השור הניזק לבור. העובדה שמעשית הנזק לא היה נגרם בלעדי שניהם אינה פוטרת כל אחד מהם מאחריות מלאה.

יוצא שיש שותפות מעשית בין השור והבור, ובצדק זועק בעל השור 'שותפותאי מאי אהניא לי'? בעוד שבין הנשים אין שותפות כלשהי²⁵.

לחליפין, אפשר להגיד שרה"ג מסכים עם רש"י, אך בכל זאת סובר שמושג השותפות שייך אצל השור והבור ולא אצל הנשים. והוא גם רואה כמה וכמה הבדלים חשובים נוספים בין הסוגיות, שבגללם אין להשליך אחת על השניה, ואכמ"ל.

4. בנושא השיעבודים, תמה הרב שריקי (אות ו) שבדעת רה"ג על דרך שנים או חזין, נושא השיעבוד לא יבוא בחשבון. זה אמת ויציב; לרה"ג ולרי"ף יש גישות שונות לשיעבודים. לית מאן דפליג שכתובת אשה יוצרת שיעבוד על נכסי הבעל. אך הרי"ף סובר שלכל אשה יש שיעבוד משלה, ולאור זה נקבעת החלוקה; בעוד שרה"ג סובר שהשיעבוד הוא של כולן ביחד, ולכן שיקולי שיעבודים אינם שייכים לקביעת החלוקה. יש לזכור שעקרונית שיעבוד הוא לא פחות ולא יותר מערובה לתשלום חוב; החוב נגבה מהנכס המשועבד, וחוב קודם נגבה קודם. סוגייתנו היא המקור, בה"א הידיעה, לחובות שנוצרו בו-זמנית; ורה"ג סובר שבכגון דא גובים קודם את כל החוב, ורק אז מחלקים אותו.

5. בסיכום, במאמרו ביסס הרב שריקי את שיטת הרי"ף. אך רה"ג סובר אחרת, ויש לנסות להבין גם את שיטתו. את זאת עשינו במאמרנו הקודמים על סוגיין. להלן (גיליון זה עמודים 44-33) אנו מפרסמים עוד מאמר בנידון, שמשכם את עיקר שיטת רה"ג, וגם מבאר את נושא השותפים - 'שלושה שהטילו לכיס' - לפי אותה שיטה.

ולבסוף, אנחנו שוב מודים ומצדיעים לרב שריקי על היחוס של שיטת תש"א לרב האי גאון.

25 גם הע' 16 של הרב שריקי מסתמכת על הרא"ש ועל אחרים שאיתם אין רה"ג חייב להסכים. הוא אמנם כן מחוייב לגמרא, ולכן התייחסנו דוקא לנקודה זאת במאמר הרב שריקי. אך מפשטות הגמרא אין קושיא על רה"ג, כפי שראינו.